

Τα τελευταία χρόνια της Βενετοκρατίας στην Κύπρο: Αρχαιακά τεκμήρια για την παρουσία, τη δράση και το θάνατο του Ιάκωβου Διασορηνού

Χρήστος Αποστολόπουλος

Η προσωπικότητα του Ιακώβου Διασορηνού παραμένει μέχρι σήμερα ένα από τα πιο ενδιαφέροντα αινίγματα της μεταβυζαντινής ελληνικής ιστορίας. Η ζωή και η πολύπτυχη δράση του ως λίαν δραστήριου λόγιου, αντιγραφέα χειρογράφων και επαγγελματία στρατιώτη στη Δύση, όσο και η εξέγερση της οποίας σχεδίαζε να ηγηθεί σε βάρος των Βενετών στην Κύπρο, έχουν προκαλέσει το εύλογο ενδιαφέρον πολλών μελετητών ήδη από τα τέλη του 19^{ου} αιώνα. Όχι λίγα, αλλά ούτε και υπέρογκα πολλά τα στοιχεία που διαθέτουμε για τον Διασορηνό, διάσπαρτα καθώς είναι σε ποικίλου τύπου πηγές και σχετιζόμενα με διαφορετικά πεδία και ειδικεύσεις της επιστημονικής έρευνας, προκαλούν το ενδιαφέρον με τις πληροφορίες και τις σιωπές τους, τις αποκαλύψεις, τα χάσματα και τις αντιφάσεις τους.

Αν και η σύνταξη μιας ολοκληρωμένης επιστημονικής μονογραφίας για το πρόσωπο του Διασορηνού παραμένει μέχρι σήμερα ένα από τα βασικά ζητούμενα της επιστημονικής έρευνας για τον ελληνικό 16^ο αιώνα, δεν είναι τυχαίο ότι τις τελευταίες δεκαετίες καταγράφηκε μια αναθέρμανση του ενδιαφέροντος για την κυπριακή ιδίως περίοδο της ζωής του Διασορηνού, τόσο σε επίπεδο επιστημονικής έρευνας¹, όσο και στο πεδίο της λεγόμενης «δημόσιας ιστορίας», με εφαρμογή, μεταξύ άλλων, και στη σχολική διδασκαλία της Ιστορίας στην Κύπρο, όπου η δράση του Διασορηνού μνημονεύεται ως διακριτό –και με έντονα εθνικά χαρακτηριστικά– ορόσημο στην ευρύτερη αφήγηση για την πνευματική ζωή στη νήσο κατά τη διάρκεια της Βενετοκρατίας.

Αυτή ακριβώς η περίοδος της ζωής του Διασορηνού αποτελεί αντικείμενο και της παρούσας μελέτης. Για πολλά χρόνια η βασικότερη πηγή για τα γεγονότα και την εν γένει παρουσία του Διασορηνού στην Κύπρο ήταν μια σειρά από έντυπες πηγές ιστορικών κειμένων που γράφτηκαν στη Δύση λίγα έτη μετά τα γεγονότα, με σημαντικότερη εξ αυτών την αναλυτική βιογραφική εξιστόρηση από τον καθολικό λόγιο Antonio Maria Graziani². Στις πληροφορίες αυτών των κειμένων βασίστηκαν αρχικά και οι περισσότεροι μελετητές που έγραψαν για την υπόθεση³, εντάσσοντάς την στο ευρύτερο πλαίσιο της ιστορίας της Βενετοκρατίας στην Κύπρο και ειδικότερα της «ανήσυχης» περιόδου που προηγήθηκε του Βενετοτουρκικού Πολέμου για το νησί⁴.

Τα τελευταία χρόνια η επιστημονική έρευνα άρχισε να αξιοποιεί και για το ζήτημα του Διασορηνού την πλούσια δεξαμενή του Κρατικού Αρχείου της Βενετίας (Archivio di Stato di Venezia, στο εξής: ASV). Ας σημειώσουμε, ότι η ενασχόληση αυτή εντάσσεται σε μια γενικότερη αλματώδη αύξηση του ερευνητικού ενδιαφέροντος για την περίοδο της Βενετοκρατίας στην Κύπρο, που έχει αποφέρει έναν σημαντικό αριθμό εκδεδομένων πηγών⁵

¹ Χριστοδουλίδου, *passim*, για μια ευσύνοπτη επισκόπηση των κυριότερων πληροφοριών σχετικά με τον Διασορηνό. Βλ. ακόμα: Arbel 1995, 526-528· Παπαδόπουλλος, *passim*· Falangas, *passim*· Grivaud, 36-37· Arbel 2009, 47· Skoufari, 136· Μπίρταχας, 115-127.

² Legrand, 217-236.

³ Διεξοδικότατη ως προς την αξιοποίηση των έντυπων πηγών παραμένει έως και σήμερα η ανάλυση του George Hill στο πλαίσιο του ευρύτερου κλασικού έργου του για την ιστορία της Κύπρου (Hill, 837-841).

⁴ Για το κλίμα της τελευταίας δεκαετίας πριν από την τουρκική επίθεση του 1570 βλ. Arbel 1995, *ό.π.*· Arbel 2009, *passim*· Μπίρταχας, *ό.π.*

⁵ Κορυφαία συμβολή σε αυτόν τον τομέα είναι η τετράτομη σειρά με τίτλο *Ανέκδοτα έγγραφα της κυπριακής ιστορίας από το Αρχείο της Βενετίας*, σε επιμέλεια της Αικατερίνης Αριστείδου, που έχει εκδοθεί από το Κέντρο

και μια σειρά από αξιόλογες μονογραφίες για την εποχή⁶. Μέσα σε αυτό το γενικότερο πλαίσιο ορισμένοι από τους ερευνητές της εποχής μνημονεύουν και αξιοποιούν –για πρώτη φορά– αρχειακές ενδείξεις για την υπόθεση του Διασορηνού⁷. Ωστόσο, οι αναφορές αυτές μέχρι σήμερα ήταν μεμονωμένες και αποσπασματικές, κάτι μάλλον αναμενόμενο, από τη στιγμή που εντάσσονταν σε πολύ ευρύτερου περιεχομένου μελέτες έγκριτων ιστορικών, οι οποίοι δεν στόχευαν σε μια πιο ειδική ενασχόληση με τον Διασορηνό.

Η παρούσα μελέτη, προϊόν εξειδικευμένης έρευνας στο ASV και στο υπόλοιπο διαθέσιμο υλικό, χρησιμοποιεί τόσο τεκμήρια που έχουν ήδη μνημονευθεί και αξιοποιηθεί από τη βιβλιογραφία όσο και άγνωστο υλικό που για πρώτη φορά έρχεται στο φως, έχει δε ως σκοπό να δώσει μια κατά το δυνατό ολοκληρωμένη εικόνα για τις πληροφορίες που έρχονται από τα βενετικά αρχεία για την υπόθεση του Διασορηνού, διαπιστώνοντας τι επιβεβαιώνεται, τι διαψεύδεται, τι αποσιωπάται, τι προστίθεται σε σχέση με όσα ήταν ήδη γνωστά από τις έντυπες πηγές⁸.

Σε μια πρώτη γενική παρατήρηση μπορεί να πει κανείς ότι το υλικό που παρέχεται από το ASV δεν είναι ιδιαίτερα εκτενές – αυτό όμως δεν σημαίνει ότι δεν προσφέρει σημαντικές πληροφορίες για την υπόθεση και ότι δεν πρέπει να συνεκτιμηθεί, ως η πιο άμεση ιστορική πηγή που διαθέτουμε, για τη συνολική ανάλυση και αξιολόγηση του περιστατικού. Θα αναφερθούμε στα έγγραφα με τη χρονολογική τους σειρά, δίνοντας μεγαλύτερη έμφαση στις άγνωστες και έως σήμερα αναξιοποίητες πληροφορίες.

Το πρώτο και ίσως σημαντικότερο έγγραφο σε σχέση με την υπόθεση είναι μια επιστολή του Δούκα της Κρήτης προς το Συμβούλιο των Δέκα στη Βενετία, με ημερομηνία 29 Ιανουαρίου 1563⁹, στην οποία επισυνάπτεται εκτενές υπόμνημα που έστειλε ο πληροφοριοδότης των Βενετών στην Κωνσταντινούπολη με πλουσιότερες πληροφορίες τόσο για τον Ιάκωβο Διασορηνό, όσο και για τον φερόμενο ως εξάδελφό του Ιάκωβο Ηρακλείδη Βασιλικό, ηγεμόνα της Μολδαβίας. Το υπόμνημα είναι ανυπόγραφο, ωστόσο από άλλα έγγραφα του ASV, εμμέσως και από κάποιες ενδείξεις που περιέχονται μέσα σε αυτό, γνωρίζουμε ότι συντάκτης του είναι ο Χανιώτης έμπορος Λεονίνος Σέρβος, ο οποίος έζησε επί σειρά ετών στην Κωνσταντινούπολη ασκώντας καθήκοντα άτυπου πληροφοριοδότη της Γαληνοτάτης Δημοκρατίας και διατηρώντας στενές, αλλά όχι πάντα αγαστές σχέσεις με τους βαίλους που ήταν εγκατεστημένοι σε αυτήν την πόλη¹⁰.

Ο Δούκας της Κρήτης αποστέλλει αυτό το υπόμνημα στο Συμβούλιο των Δέκα, επισημαίνοντας ότι το είχε λάβει την ίδια εκείνη ημέρα από τον Ρέκτορα Χανίων Sebastian Gritti, ο οποίος με τη σειρά του το είχε λάβει από κάποιον συγγενή του (*uno suo famigliar*) που βρισκόταν στην Κωνσταντινούπολη. Ο Δούκας, αντιλαμβανόμενος προφανώς τη σοβαρότητα της υπόθεσης, επισημαίνει ότι έκρινε σκόπιμο να αποστείλει το ίδιο υπόμνημα κρυπτογραφημένο με μια φρεγάτα και προς τη βενετική διοίκηση της Κύπρου.

Επιστημονικών Ερευνών της Λευκωσίας και καλύπτει την περίοδο από το 1474 έως το 1540. Μικρότερες συλλογές ή εκδόσεις μεμονωμένων εγγράφων εντοπίζονται και σε άλλες βιβλιογραφικές πηγές.

⁶ Βλ. ενδεικτικά τα πρόσφατα βιβλία: Skoufari, *passim*· Μπίρταχας, *passim*.

⁷ Arbel 1995, 527· Grivaud, 36· Μπίρταχας, 117-118, 275-279.

⁸ Οφείλω να εκφράσω την αμέριστη ευγνωμοσύνη μου προς τον αείμνηστο καθηγητή Νικόλαο Παναγιωτάκη, τέως διευθυντή του Ελληνικού Ινστιτούτου Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών Βενετίας, ο οποίος με ενέπνευσε προ πολλών ετών να ασχοληθώ με τον Διασορηνό και προσέφερε τη γενναιόδωρη βοήθειά του, χωρίς την οποία η περιδιάβασή μου στο πλήθος των έντυπων και αρχειακών πηγών θα ήταν πολύ δυσκολότερη.

⁹ ASV, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere di rettori ed altre cariche, busta 295, cc. 101a-ε.

¹⁰ Αποστολόπουλος, *passim*· Dursteler, 53-54.

Σχετικά με το ίδιο το υπόμνημα, επισημαίνεται ότι αυτό είναι μερικώς κρυπτογραφημένο. Σώζεται σε αρκετά προβληματική κατάσταση, με αρκετά σημεία δυσανάγνωστα ή εντελώς μη αναγνώσιμα λόγω οπών ή υγρασίας. Κάποιες επίσης μεμονωμένες προβληματικές γραφές μπορούν να αποδοθούν είτε στη μέτρια γνώση της γλώσσας εκ μέρους του συντάκτη, είτε –το πιθανότερο– στη βιασύνη του γραφέα στην Κρήτη, ο οποίος έσπευσε να αντιγράψει και να κωδικοποιήσει εν μέρει το περιεχόμενο του αρχικού υπομνήματος, προκειμένου αυτό να αποσταλεί ταχύτατα τόσο στη Βενετία όσο και στην Κύπρο. Στο τέλος του υπομνήματος αναφέρεται ως ημερομηνία σύνταξης η 9^η Ιανουαρίου 1563 και ως αποδέκτης ο Ρέκτορας Χανίων Sebastian Gritti. Λίγες γραμμές πιο πριν ο Λεονίνος Σέρβος επισημαίνει ότι είχε γνωστοποιήσει από τις 6 Ιανουαρίου τις ίδιες πληροφορίες σε άλλους δύο αποδέκτες, που δεν προσδιορίζονται ξεκάθαρα στο έγγραφο, εικάζεται όμως ότι πρόκειται πιθανότατα για τον βενετό βάιλο στην Κωνσταντινούπολη και για τον ήδη αναφερθέντα συγγενή τού Ρέκτορα Χανίων, ο οποίος ενδεχομένως έπεισε τον Σέρβο να ετοιμάσει το υπόμνημα και να το αποστείλει τρεις ημέρες μετά επισήμως στον ίδιο τον Gritti στα Χανιά.

Ο Σέρβος τονίζει εξ αρχής ότι θα μακρηγορήσει και ότι το ζήτημα για το οποίο θα αναφερθεί είναι εξαιρετικά μεγάλης σημασίας, καθώς δύναται να προκαλέσει μεγάλη ζημιά στο Βενετικό κράτος. Αναφέρεται στην παρουσία στην Κωνσταντινούπολη ενός καλογέρου προερχομένου από την Κύπρο, ο οποίος μετέφερε επιστολή από τον Ιάκωβο Διασορηνό προς τον εξάδελφό του Ιάκωβο Βασιλικό, ηγεμόνα της Μολδαβίας. Ο καλόγερος αυτός, ο οποίος θα μας απασχολήσει και στη συνέχεια, έφερε επίσης σύσταση εκ μέρους του Διασορηνού προς έμπιστό του πρόσωπο στο Πέρα, από το οποίο ζητείτο να τον συνοδεύσει στο ταξίδι του προς τη Μολδαβία. Ο Σέρβος επισημαίνει ότι είχε την ευκαιρία να δει την επιστολή του Διασορηνού προς τον Βασιλικό, για την οποία επαναλαμβάνει ότι αποτελεί ζήτημα «πολύ μεγάλης σημασίας». Στη συνέχεια αφιερώνει ένα εκτενές τμήμα του υπομνήματός του στον Ιάκωβο Βασιλικό, στο περιεχόμενο του οποίου θα επανέλθουμε σε προσεχή μελέτη, αφιερωμένη ειδικά στην εξίσου συναρπαστική προσωπικότητα του ηγεμόνα της Μολδαβίας.

Το ουσιώδες ωστόσο μέρος του υπομνήματος για την υπόθεση του Διασορηνού είναι το δεύτερο, το οποίο ξεκινά με μια ενδιαφέρουσα αναφορά στην καταγωγή των δύο εξαδέλφων. Σύμφωνα με τον Σέρβο, και οι δύο εξάδελφοι έχουν πολύ ταπεινή καταγωγή, όντας και οι δύο τέκνα πολύ φτωχών Ροδιών. Περιγράφεται συνοπτικά ένα μέρος της ιστορίας της ζωής του Βασιλικού, για τον οποίο λέγεται ότι γεννήθηκε στη Μάλτα, αλλά έμεινε από πολύ μικρός ορφανός και στη συνέχεια, μέχρι την ενηλικίωσή του, έζησε στην Κρήτη, φιλοξενούμενος από έναν ροδιακής καταγωγής συγγενή του. Από την Κρήτη, συνεχίζει το υπόμνημα, ο Βασιλικός μετέβη στη Μάλτα και στη συνέχεια στην Ισπανία, όπου και συναντήθηκε με τον Διασορηνό, ο οποίος είχε μεταβεί εκεί με ένα γενοβέζικο πλοίο. Οι βιογραφικές πληροφορίες που δίνονται για τα προηγούμενα χρόνια της ζωής του Διασορηνού είναι πενιχρές – τονίζεται μόνο ότι είναι πολύ μορφωμένος ως προς τα ελληνικά γράμματα, καθώς υπήρξε μαθητής του γνωστού λογίου Ερμόδωρου¹¹, καθώς και ότι ο Βασιλικός μιλούσε από τη Μολδαβία με πολύ θερμά λόγια για τον εξάδελφό του, υποστηρίζοντας ότι θα ερχόταν η ημέρα που η παρουσία του σε κάποιον τόπο θα προκαλούσε μεγάλη αίσθηση και ότι θα έπαιζε τον ρόλο απεσταλμένου για το καλό της χριστιανοσύνης (“diceva che sera mandato p(er) ben di cristianita”). Στη συνέχεια ο Σέρβος λέει ότι ζήτησε να πληροφορηθεί

¹¹ Πρόκειται για τον γνωστό Έλληνα λόγιο Μιχαήλ Ερμόδωρο Λήσταρχο, βλ. Μπουμπουλίδης, *passim*.

από Κυπρίου για την παρουσία του Διασορηνού στο νησί κι εκείνοι του μετέφεραν ότι εκεί αποκαλείται «Διδάσκαλος», ότι ακόμα τον θαυμάζουν οι πάντες, μικροί και μεγάλοι, γιατί με το κήρυγμά του έφερε αρμονία στις σχέσεις μεταξύ των χριστιανών, τη στιγμή που προηγουμένως οι περισσότεροι προκαθήμενοι ήταν λουθηρανοί και οι σχέσεις δεν ήταν καλές, ενώ χάρη στη δράση του Διασορηνού όλοι συμφιλιώθηκαν. Ο Σέρβος ακολούθως περιγράφει με ποιο τέχνασμα κατάφερε να κερδίσει την εμπιστοσύνη του (ήδη γνωστού στον ίδιο) ανθρώπου που ενεργούσε για λογαριασμό του Διασορηνού. Ο πολυμήχανος Χανιώτης έμπορος εκμεταλλεύτηκε την ένταση που υπήρχε εκείνη την εποχή στις δικές του σχέσεις με τον βάιλο της Βενετίας και σε δείπνο που είχε με τον έμπιστο εξωτέρικεψε την αγανάκτησή του γενικά για τη Γαληνοτάτη Δημοκρατία, με αφορμή την προσωπική του διαμάχη, και αναρωτήθηκε αν ο Ιάκωβος Διασορηνός, για τον οποίο είχε γίνει ήδη συζήτηση, θα μπορούσε να πάρει κάποια μορφή εκδίκηση. Ο έμπιστος έπεσε στην παγίδα του Σέρβου και του εξομολογήθηκε πως σύντομα ο Διασορηνός θα αποκτούσε εξουσία ακόμα μεγαλύτερη και από αυτήν του εξαδέλφου του. Ερωτηθείς δε από τον Σέρβο για το κατά πόσο μια τέτοια επανάσταση θα ήταν ρεαλιστικός στόχος, καθώς η υποστήριξη που θα είχε από τους φτωχούς Κύπριους δεν θα έφτανε για να κάμψει τη στρατιωτική αντίσταση που σίγουρα θα προέβησαν οι Βενετοί, ο έμπιστος απάντησε με πολύ χαρακτηριστικό τρόπο, δίνοντας μεταξύ άλλων πληροφορίες και για τη στρατιωτική διάσταση του εγχειρήματος του Διασορηνού:

“q(ue)sto una volta tel voglio dire accio che tu te allegri, si seria como ha tutti gli principali baroni che lo adorano, ha tutti li parici che desiderano la liberta, il q(u)al gile la dona, ha tutti li popoli che moreriano p(er) lui, ha l’amicitia delli cap(itan)i delli stratioti uno Lascari, et l’altro Paleologo, et tutti li stratioti che sono greci, ha adesso lo appoggio del suo germano che lo fara tribut(ari)o di q(ue)sti qui, al qual credo che scriva con q(ue)sto caloiero”

Μετά από αυτήν την τόσο ξεκάθαρη ενημέρωση ο Λεονίνος Σέρβος έκρινε πως είχε πια όλες τις ενδείξεις, ώστε να ενημερώσει επίσημα τις βενετικές αρχές για τις κινήσεις του Διασορηνού. Οι διασυνδέσεις του Σέρβου στην Κρήτη έπαιξαν καθοριστικό ρόλο ώστε να μη χρειαστεί αναμονή για οδηγίες από τη Βενετία, αλλά η πληροφορία να φτάσει γρήγορα και έγκαιρα μέσω Κρήτης στο reggimento της Κύπρου. Έτσι, όταν το Συμβούλιο των Δέκα ζητά από τις κυπριακές αρχές, με επιστολή του που φέρει ημερομηνία 20 Φεβρουαρίου 1563¹², να δράσουν με τον κατάλληλο τρόπο για την αντιμετώπιση του Διασορηνού, εκφράζει παράλληλα και την πεποίθησή του ότι μια τόσο σοβαρή υπόθεση ήταν ήδη σε γνώση των αρχών στην Κύπρο. Και πράγματι, πιθανότατα τις ίδιες μέρες ή σε μια πολύ κοντινή χρονική στιγμή η πληθωρική παρουσία του Διασορηνού στην Κύπρο έμελλε να λάβει τέλος.

Με κρυπτογραφημένο έγγραφό του με ημερομηνία 2 Μαρτίου 1563¹³ ο Γενικός Προβλεπτής Gian Matteo Bembo ενημερώνει με τρόπο σύντομο αλλά περιεκτικό την κεντρική διοίκηση για τη δράση του Διασορηνού στο νησί, για τη σύλληψη και την εκτέλεσή του. Ο Bembo γράφει για την τεράστια απήχηση που είχαν τα κηρύγματα του Διασορηνού, για την αρχική δική του εντολή να εκδιωχθεί από το νησί, στην οποία ο Διασορηνός δεν υπάκουσε, για την άμεση σύλληψη και εκτέλεσή του μόλις έφτασαν τα νέα από την Κρήτη. Έχει ήδη επισημανθεί η λεπτομέρεια ότι η σύλληψη του Διασορηνού έγινε στην οικία του έλληνα επισκόπου της Πάφου, ενδιαφέρον παρουσιάζει επίσης ότι κατονομάζεται ένας από τους πιθανούς συνδέσμους του Διασορηνού στην Κωνσταντινούπολη, ο Αλέξανδρος Ράλλης,

¹² ASV, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere Secrete, Filza 6 (1560-1565).

¹³ ASV, Senato, Secreta, Cipro, busta 5 (1557-1566), 296-297. Αναφορές σε αυτό το έγγραφο βρίσκουμε σε: Arbel 1995, 527· Grivaud, 36.

κρυπτογραφικές επιστολές του οποίου προς τον Διασορηνό είχαν καταφέρει να έχουν στα χέρια τους οι βενετικές αρχές. Ο Bembo γράφει επίσης ότι επιστρέφοντας στη Βενετία θα έφερνε μαζί του και το υλικό των σχετικών με την υπόθεση ανακρίσεων, το οποίο δυστυχώς δεν σώζεται ή δεν έχει καταστεί μέχρι σήμερα δυνατό να εντοπιστεί στα βενετικά αρχεία.

Τα επόμενα αρχειακά τεκμήρια, γνωστά ήδη σε μικρό ή μεγαλύτερο βαθμό στην έως τώρα έρευνα, αποδεικνύουν, αν μη τι άλλο, την ισχυρή εντύπωση που προκάλεσε η ιστορία του Διασορηνού στους κύκλους της βενετικής διοίκησης, τόσο στη μητρόπολη όσο και περιφερειακά, καθώς οι έστω και σποραδικές αναφορές στο ζήτημα καλύπτουν όλο σχεδόν το έτος 1563. Θα υπενθυμίσουμε, συνοπτικά, το περιεχόμενό τους. Στις 28 Απριλίου 1563 το Συμβούλιο των Δέκα απευθύνει επιστολή προς τη Διοίκηση της Κύπρου, με την οποία συγχαίρει με πολύ θερμά λόγια τους Βενετούς λειτουργούς στο νησί για τις ενέργειές τους στην υπόθεση Διασορηνού, τους πληροφορεί δε για το πρόσφατο πέρασμα από τη Βενετία ενός Κύπριου ονόματι Alvise Assimato, ο οποίος φέρεται να μετέφερε επιστολές του Διασορηνού προς το Βασίλειο της Νεαπόλεως. Από τη Διοίκηση της Κύπρου ζητείται ο εντοπισμός του Assimato, σε περίπτωση που αυτός γυρίσει στο νησί, και η διερεύνηση του ρόλου του καθώς και του περιεχομένου τυχόν απαντητικών επιστολών που αυτός θα μετέφερε από τη Νεάπολη¹⁴. Το θέμα του συγκεκριμένου προσώπου δεν επανέρχεται στη σωζόμενη αλληλογραφία μεταξύ Βενετίας και Κύπρου, ωστόσο μαζί με την επιστολή σώζεται και πλούσιο ανέκδοτο και αναξιοποίητο υλικό από τις ανακρίσεις που διενήργησαν οι αρχές στη Βενετία προκειμένου να ανιχνεύσουν τις κινήσεις του Assimato στην πόλη¹⁵. Από τα έγγραφα αυτά πληροφορούμαστε ότι ο απεσταλμένος του Διασορηνού έφτασε στη Βενετία τον Ιανουάριο του 1563 και είχε συνάντηση με δύο τουλάχιστον πρόσωπα κυπριακής καταγωγής. Στις καταθέσεις αυτών των μαρτύρων γίνεται αναφορά σε λεπτομέρειες για το πρόσωπο και το δρομολόγιο του Assimato, ενώ παρεμπιπτόντως επαναλαμβάνονται για τον Διασορηνό οι πληροφορίες ότι «ήταν άνθρωπος πολύ καλλιεργημένος και έχαιρε μεγάλης εκτίμησης για τις γνώσεις του» καθώς και ότι ήταν ροδιακής καταγωγής. Τέλος, προς το τέλος του έτους καταγράφεται αλληλογραφία του βαΐλου στην Κωνσταντινούπολη με το Συμβούλιο των Δέκα, σχετικά με την υπόθεση του καλόγερου που φέρεται να μετέφερε μήνυμα του Διασορηνού προς τον Βασιλικό. Ο βάιλος συσχετίζει σε επιστολή του με ημερομηνία 29 Σεπτεμβρίου 1563¹⁶ την αποστολή του καλογέρου στη Μολδαβία και με ένα άλλο σχέδιο ανατροπής του καθεστώτος στην Κύπρο, ενώ σε νεότερη, μη σωζόμενη επιστολή του φέρεται να ενημερώνει για τον εντοπισμό και τη σύλληψη του καλόγερου όταν αυτός ξαναβρέθηκε στην Κωνσταντινούπολη. Μετά την παρέλευση πλέον των δύο μηνών και συγκεκριμένα στις 15 Δεκεμβρίου 1563¹⁷, το Συμβούλιο των Δέκα αναρωτιέται για την εξέλιξη της ανάκρισης του καλόγερου και δίνει εκτενείς και λεπτομερείς οδηγίες στον Βάιλο για τον χειρισμό του συγκεκριμένου προσώπου, επαναλαμβάνοντας μετ' επιτάσεως την επιθυμία του να γίνουν γνωστές όσο γίνεται περισσότερες πληροφορίες σχετικά με τα σχέδια των δύο Ιακώβων για την Κύπρο και κυρίως για τους τυχόν συνεργάτες και βοηθούς τους, ειδικά εντός Κύπρου.

¹⁴ ASV, Consiglio dei Dieci, Parti Secrete, Registro 7, f. 118^v. Εκδεδωμένο (Μπίρταχας, 275-276).

¹⁵ ASV, Consiglio dei Dieci, Parti Secrete, Filza 11 (1562-1564). Του ανακριτικού υλικού προηγείται αντίγραφο (χωρίς ουσιώδεις διαφορές) της επιστολής που μνημονεύεται στην προηγούμενη υποσημείωσή μας.

¹⁶ ASV, Capi del Consiglio dei Dieci, Lettere di Ambasciatori, Costantinopoli 1563-1570, busta 3. Εκδεδωμένο (Hurmuzaki, 95-96). Βλ. και Hill, 841.

¹⁷ ASV, Consiglio dei Dieci, Parti Secrete, Registro 7, f. 142^r-143^v. Εκδεδωμένο (Hurmuzaki, 97-99· Μπίρταχας, 276-279).

Στο σημείο αυτό φαίνεται ότι ολοκληρώνονται οι μνείες στον Διασορηνό στα βενετικά αρχεία – το όνομά του θα ξαναεμφανιστεί μόνο κατά τρόπο παρεμπίπτοντα τα επόμενα χρόνια, καθώς θα μνημονευτεί σε ορισμένες αναφορές από τον Λεονίνο Σέρβο, τον άνθρωπο δηλαδή που τον κατέδωσε και τους συγγενείς του, ως τεκμήριο για την πιστή υπηρεσία του πρώτου προς τη Γαλινοτάτη.

Ανακεφαλαιώνοντας τα πορίσματα της έρευνας στα οποία ήδη αποσπασματικά αναφερθήκαμε, μπορούμε να προβούμε στις ακόλουθες διαπιστώσεις σε σχέση με τον βίο του Ιακώβου Διασορηνού και τη δράση του στην Κύπρο, υπό το φως του συνόλου των εντοπισθέντων αρχειακών τεκμηρίων:

1. Έχουμε πλέον μια πολύ σαφή εικόνα για τη χρονολογική σειρά των κυριότερων γεγονότων που οδήγησαν στη σύλληψη και εκτέλεση του Διασορηνού. Η αρχική γνωστοποίηση της υπόθεσης στις βενετικές αρχές έγινε τον Ιανουάριο του 1563, τη στιγμή που απεσταλμένοι του Διασορηνού βρίσκονταν ήδη στον δρόμο για τη Μολδαβία και για το Βασίλειο της Νεαπόλεως (επισημαίνεται παρενεθικά η σιωπή των βενετικών αρχείων για ενδεχόμενες επαφές του Διασορηνού με Τούρκους αξιωματούχους, για τις οποίες υπάρχουν αναφορές στις έντυπες πηγές¹⁸). Η σύλληψη και εκτέλεση του Διασορηνού τοποθετείται τον Φεβρουάριο του ίδιου έτους, πιθανότητα προς το τέλος του μήνα. Δεν προστίθεται, αντίθετα, κάποιο στοιχείο που θα διαφώτιζε το γριφώδες ερώτημα σχετικά με την άφιξη του Διασορηνού στο νησί. Το γεγονός ότι από άλλες διαθέσιμες μαρτυρίες γίνεται λόγος για φυσική παρουσία του Διασορηνού στη Ρόδο και στην Τρίπολη του Λιβάνου το 1561¹⁹ δεν σημαίνει απαραίτητα, κατά την άποψή μας, ότι ο έλληνας λόγιος δεν βρισκόταν ήδη στην Κύπρο τη χρονιά εκείνη. Η αξιοθαύμαστη για τα δεδομένα της εποχής κινητικότητα του Διασορηνού, όπως άλλωστε και του εξαδέλφου του, και η γειτνίαση των ανωτέρω τόπων καθιστά πιθανή τη συχνή μετάβασή του από το ένα μέρος στο άλλο για διαστήματα που η αποσπασματικότητα των πηγών δε βοηθά να εξακριβώσουμε²⁰.
2. Επιβεβαιώνεται και από μια ισχυρή αρχειακή πηγή η στενή σχέση Βασιλικού και Διασορηνού και η εκδοχή σύμφωνα με την οποία η δράση τους σε Μολδαβία και Κύπρο ήταν μέρος ενός σχεδίου που είχαν εκπονήσει από κοινού οι δύο άνδρες κάποια χρόνια νωρίτερα, με έντονες, πρώιμης μορφής εθνοκεντρικές αναφορές.
3. Προστίθεται ένα ακόμα τεκμήριο που επιβεβαιώνει αφενός τη ροδιακή καταγωγή του Διασορηνού, αφετέρου ότι χρημάτισε μαθητής του Μιχαήλ Ερμοδώρου Ληστήρχου, στον οποίο όφειλε τη μεγάλη εγγραμματοσύνη του, πιθανότατα δε ακόμα και τις ιατρικές του γνώσεις τις οποίες, σύμφωνα με τον Graziani²¹, αξιοποίησε με το παραπάνω στην Κύπρο. Ενδιαφέρον παρουσιάζει η πληροφορία περί μετάβασής του στην Ισπανία και συνάντησής του με τον Βασιλικό σε αυτή τη χώρα – δεν είναι ωστόσο σαφές αν αυτή η μετάβαση ταυτίζεται με την περίοδο κατά την οποία ο Διασορηνός εμφανίζει ενδιαφέρουσα κωδικογραφική δραστηριότητα στην Ισπανία.
4. Δεν είναι σαφές επίσης αν η διδασκαλία του Διασορηνού γινόταν σε κάποια οργανωμένη σχολή, όπως γράφει ο Graziani²², ή με κάποια αδιευκρίνιστης μορφής

¹⁸ Hill, 840.

¹⁹ Χριστοδουλίδου, 43· Hunger, 92-94.

²⁰ Για μια συναφή υπόθεση βλ. Χριστοδουλίδου 41.

²¹ Legrand, 221.

²² Legrand, 220.

ελεύθερα μαθήματα και κηρύγματα. Οι φειδωλές αναφορές των βενετικών αρχείων, στις οποίες ωστόσο κυριαρχεί η χρήση του ρήματος “predicare”, παραπέμπουν μάλλον στη φιγούρα ενός χαρισματικού ρήτορα, ο οποίος συνάρπαζε με τον τρόπο του μικρούς και μεγάλους, χωρίς τους όποιους περιορισμούς ενός σαφώς προσδιορισμένου χώρου ή θεσμού.

5. Επιβεβαιώνονται οι πληροφορίες των έντυπων πηγών για συμφωνία του Διασορηνού με ομάδες *stradioti* στην Κύπρο – τα ονόματα των αρχηγών που δίνει στο υπόμνημά του ο Λεονίνος Σέρβος συνιστούν νέα πληροφορία, χωρίς να αποκλείεται ο Λάσκαρης του Σέρβου να ταυτίζεται με τον Μεγαδούκα που αναφέρει στη βιογραφία του ο Graziani²³.
6. Όπως ήδη τονίσαμε, συνιστά μεγάλο κενό στην αρχαιακή έρευνα η απουσία (σε αντίθεση με τις ταραχές που έλαβαν χώρα το 1566 με αφορμή το ζήτημα των δημητριακών)²⁴ του ανακριτικού υλικού των βενετικών αρχών για την υπόθεση, το οποίο ο γενικός προβλεπτής Gian Matteo Bembo υπόσχεται ότι θα προσκομίσει στη Βενετία. Δεν πρέπει να αποκλειστεί εντελώς το ενδεχόμενο αυτό το υλικό να μην έφτασε ποτέ στη μητρόπολη.
7. Δεν επιβεβαιώνεται από τις αρχαιακές πηγές η πληροφορία του Graziani²⁵ περί πλήθους κατοίκων του νησιού που συγκεντρώθηκαν για να εκφράσουν τη διαμαρτυρία τους μετά την εκτέλεση του Διασορηνού – αν όντως υπήρξε τέτοια κινητοποίηση, θεωρείται αρκετά πιθανό να υπήρξε σκόπιμη αποσιώπηση στο επίσημο αρχαιακό υλικό, όπως αφήνει να εννοηθεί (μιλώντας γενικά για την υπόθεση του Διασορηνού) ο Gilles Grivaud²⁶.
8. Χωρίς να μπορεί να αποκλειστεί η πιθανότητα εξεύρεσης στο μέλλον περαιτέρω αρχαιακού υλικού, το οποίο ενδεχομένως λανθάνει σε κάποια φαινομενικά άσχετη σειρά του Αρχείου της Βενετίας ή και σε κάποιον άλλο χώρο που για την ώρα δεν έχει ερευνηθεί, παραμένει βασικό ζητούμενο η ιχνηλάτηση, στο μέτρο που αυτό είναι δυνατό, των δρόμων μέσα από τους οποίους το επεισόδιο του Διασορηνού πέρασε μέσα στην ιστοριογραφική παράδοση των αμέσως επόμενων δεκαετιών – και, ιδίως, μια απόπειρα περαιτέρω διερεύνησης της περίπτωσης του Antonio Maria Graziani²⁷ και των πηγών που εκείνος χρησιμοποίησε για να συγγράψει, αρκετά χρόνια μετά από τα γεγονότα, την εκτενέστερη μέχρι σήμερα αφήγηση για τον Διασορηνό.

Σε κάθε περίπτωση, οι λιτές αλλά εύγλωττες αρχαιακές ενδείξεις για την παρουσία του Διασορηνού στην Κύπρο είναι μια ακόμα απόδειξη για το ενδιαφέρον που παρουσιάζει η μελέτη της προσωπικότητάς του. Έχοντας ζήσει μια ζωή με περάσματα από πολλά σημεία της Ευρώπης και της Ανατολικής Μεσογείου, έχοντας επηρεάσει σε κάποιο βαθμό με τη

²³ Legrand, 228· Hill 839-840 (σημ. 1).

²⁴ Το υλικό αυτό παρουσιάστηκε προφορικά σε ανακοίνωσή μας στο Δ΄ Διεθνές Κυπριολογικό Συνέδριο (Λευκωσία 2008) και θα αναλυθεί εκτενώς σε προσεχή μας δημοσίευση. Για την υπόθεση βλ. επίσης Hill, 866· Arbel 1995, 528· Μπίρταχας, 123-124.

²⁵ Legrand, 236.

²⁶ Grivaud, 37.

²⁷ Για αυτόν βλ. Marsili, *passim*, όπου και περαιτέρω βιβλιογραφία. Μπορούμε να διατυπώσουμε την προκαταρκτική υπόθεση, χωρίς για την ώρα να έχουμε εντοπίσει κάποιο συγκεκριμένο τεκμήριο που να την υποστηρίζει, ότι η εξαιρετικά αναλυτική αναφορά του Graziani ενδέχεται να μην είναι άσχετη με την παραμονή του στη Βενετία την περίοδο 1596-1598 (Marsili, 802), όπου ενδέχεται να συνάντησε ανθρώπους που είχαν αμεσότερη γνώση για τα γεγονότα ή να συμβουλευτήκε πρωτογενές υλικό που δεν έχει διασωθεί ή δεν έχει εντοπιστεί μέχρι σήμερα.

δράση του τόσο την πορεία των ελληνικών γραμμάτων όσο και τις ιστορικές εξελίξεις σε σχέση με τον χώρο του υπό ξένη κατοχή Ελληνισμού, η πληθωρική και τόσο χαρακτηριστική για την εποχή του μορφή του πολυτάλαντου τυχοδιώκτη Διασορηνού είναι βέβαιο πως θα εξακολουθήσει να συναρπάζει και να θέτει δύσκολα ερευνητικά ερωτήματα για πολλά χρόνια ακόμα.

Βιβλιογραφία

- Αποστολόπουλος Αποστολόπουλος, Χρήστος: «Λεονίνος Σέρβος. Ένας πολυπράγμων Χανιώτης έμπορος του 16^{ου} αιώνα στην Κωνσταντινούπολη». Στο: Νικόλαος Μ. Παναγιωτάκης (επιμ.), *Άνθη Χαρίτων*. Βενετία: Ελληνικό Ινστιτούτο Βυζαντινών και Μεταβυζαντινών Σπουδών 1998: 9-27.
- Μπίρταχας Μπίρταχας, Στάθης: *Κοινωνία, Πολιτισμός και Διακυβέρνηση στο Βενετικό Κράτος της Θάλασσας. Το παράδειγμα της Κύπρου*. Θεσσαλονίκη: Βάνιας 2011.
- Μπουμπουλίδης Μπουμπουλίδης, Φαίδων: *Έλληνες Λόγιοι μετά την Άλωσιν. Α΄. Μιχαήλ-Ερμόδωρος Αήσταρχος*. Αθήναι 1959.
- Παπαδόπουλλος Παπαδόπουλλος, Θεόδωρος: «Επίμετρο. Ιάκωβος Διασορινός». Στο: *Ιστορία της Κύπρου*, εκδιδόμενη υπό την διεύθυνσιν Θεοδώρου Παπαδοπούλλου, Τόμος Δ΄, Μέρος Α΄. Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ 1995: 537-542.
- Χριστοδουλίδου Χριστοδουλίδου, Έλενα: *Ιάκωβος Διασορηνός. Ένας πρώιμος Οραματιστής της Ελληνικής Εθνεγερσίας*. Λευκωσία 1997.
- Arbel 1995 Arbel, Benjamin: «Η Κύπρος υπό ενετική κυριαρχία». Στο: *Ιστορία της Κύπρου*, εκδιδόμενη υπό την διεύθυνσιν Θεοδώρου Παπαδοπούλλου, Τόμος Δ΄, Μέρος Α΄. Λευκωσία: Ίδρυμα Αρχιεπισκόπου Μακαρίου Γ΄ 1995: 455-536.
- Arbel 2009 Arbel, Benjamin: “Cyprus on the Eve of the Ottoman Conquest”. Στο: Michalis N. Michael, Matthias Kappler, Eftihios Gavriel (eds.), *Ottoman Cyprus. A Collection of Studies on History and Culture*. Wiesbaden: Harrassowitz Verlag 2009: 37-48.
- Dursteler Dursteler, Eric R.: *Venetians in Constantinople. Nation, Identity and Coexistence in the Early Modern Mediterranean*. Baltimore: The Johns Hopkins University Press 2006.
- Falangas Falangas, Andronikos: “Jacques Diassorinos et Jacques Vassilikos (Despote Vodă) dans la vision de l’ historiographie grecque”. Στο: *Închinare lui Petre S. Năsturel la 80 de ani*, Volum îngrijit de Ionel Căndea, Paul Cernovodeanu și Gheorghe Lazăr. Brăila: Museul Brăilei – Editura Istra 2003: 159-170.

- Grivaud Gilles: *Entrelacs chypriotes: essai sur les lettres et la vie intellectuelle dans le royaume de Chypre, 1191-1570*. Nicosia: Moufflon Publications 2009.
- Hill, George (Sir): *A History of Cyprus*. Vol. III. Cambridge: Cambridge University Press 1948.
- Hunger, Herbert: “Aus den letzten Lebensjahren des Jakob Diassorinos”. Στο: *Tome Commémoratif du Millénaire de la Bibliothèque Patriarcale d’Alexandrie*, Alexandrie 1953: 90-99.
- Hurmuzaki, Eudoxiu: *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Volumul VIII. 1376-1650. Bucuresci 1894.
- Lamansky, Vladimir: *Secrets d’Etat de Venise. Documents, extraits, notices et études servant à éclaircir les rapports de la Seigneurie avec les Grecs, les Slaves et la Porte Ottomane à la fin du XV^e et au XVI^e siècle*. Saint-Pétersbourg 1884.
- Legrand, Émile (ed.): *Deux Vies de Jacques Basilicos, Seigneur de Samos, Marquis de Paros, Comte Palatin et Prince de Moldavie, l’ une par Jean Sommer, l’ autre par A.-M. Graziani, suivie des pièces rares et inédites*. Paris: J. Maisonneuve 1889.
- Marsili, Marcella: “Graziani, Antonio Maria”. *Dizionario Biografico degli Italiani* 58 (2002): 801-804.
- Skoufari, Evangelia: *Cipro Veneziana (1473-1571). Istituzioni e culture nel regno della Serenissima*. Roma: Viella 2011.